

Slavenka Drakulic Vilse i Europa

Jag bor i Sverige, Kroatien och Österrike. Europa är mitt hem. Jag minns när gränskontrollen mellan Österrike och Italien slopades för ett par år sedan och vi till vår stora förvåning korsade gränsen i närheten av Klagenfurt utan att stoppas av polisen. Där fanns ingen gränspolis, bara tomma bås.

Vilken lättnad! Speciellt som jag fortfarande erinrade mig den märkliga upplevelsen då jag 1991 för första gången passerade den nyinrättade gränsstationen mellan Slovenien och Kroatien. Som östeuropé vet jag också hur det känns att köa framför flygplatsernas passkontroller under skylten "Ej EU-medborgare" eller ibland helt kort "Övriga".

Att leva på båda sidor om verkliga och inbillade europeiska gränser och ständigt korsa dem fick mig att så sent som för ett år sedan tro på möjligheten att bygga ett enat Europa, något som jag ärligt talat inte tror lika mycket på idag. Det var naturligtvis före valen i Österrike, Norge och Schweiz och staden Antwerpen, före folkomröstningen om euron i Danmark – eller sådana incidenter som den när en folkhop i Sydspanien som hade mobiliserats av en nynazistisk webbsida jagade marockanska arbetare i tre hela dagar.

Listan på oroväckande händelser runt om i Europa är längre än så. Det är som om mönstret av ett annorlunda Europa växer fram inför mina ögon, och jag får gåshud när jag betraktar det. Det handlar inte om déjà vu, eftersom jag tillhör en generation som inte har upplevt fascismen, men jag ser tilltagande xenofobi, nationalism och rasism överallt. Dessutom vet jag, på grund av min härkomst, när rädslan för "Andra" blir något som man måste börja ta med i beräkningen. Jag undrar bara om de är isolerade incidenter eller tecken på att det europeiska integrationsprojektet håller på att förlora sin inneboende kraft?

Jag föddes efter andra världskriget och växte upp i en sömnig världsdel som delades av järnridån och dåsade i skuggan av ett möjligt kärnvapenkrig. I skolan brukade vi öva oss på vad vi skulle göra i händelse av ett kärnvapenanslag. Vi lärde oss varningstecknen utantill: först skulle ett svampformat moln stiga upp vid horisonten, och sedan skulle det komma en tryckvåg av hetta och aska. Man skulle ta skydd bakom vad som helst, dra gasmasken över ansiktet och under inga omständigheter dricka vatten (det där med vattnet betonades särskilt starkt, och jag undrade alltid varför).

Trots att vi bara var barn förstod vi att dessa försiktighetsåtgärder knappast skulle skydda oss om det fasansfulla som beskrevs i läroböckerna verkligen inträffade. Men vi övade plikttroget, vilket dock inte var till stor hjälp. När nästa krig bröt ut många år senare, det på Balkan, togs vi på sängen. Föga anade vi i slutet av femtiotalet att det krig vi skulle komma att bevittna skulle bli ett lokalt krig, begränsat och lågintensivt – ett krig som vi var fullständigt oförberedda på.

Min generation växte upp i tron att ett sådant krig, med folkmord, koncentrationsläger och tvångsförflyttning av hela folkgrupper, helt enkelt var en omöjlighet efter andra världskriget. Europa hade lärt sig läxan, sa våra historielärare, och fasor av det slaget kunde inte upprepas.

Idag, efter krigen i mitt land och i Bosnien och Kosovo, tror jag inte på att Europa har lärt sig läxan. Jag har kanske fel. Kriget utspelades ju när allt kommer omkring inte i själva Europa utan på Balkan. Tillhör Balkan Europa? Idag verkar det så, men i morgon kan det vara annorlunda. I så fall, vad är Europa och var upphör det?

Förr, när jag gick i skolan, var svaren mer självklara. Europa var det som inte var Sovjetunionen. De stora politiska omvälvningarna de senaste tio åren har gjort denna barnsliga visshet oskarp. Dagens Europa definieras inte längre av geopolitik och fastställda gränser mot öster eller ens av ekonomisk samhörighet – utan av attityder, definitioner, institutioner och ett visst mentalt landskap. Det finns ingen järnridå som förenklar definitionen.

Europas folk har under de gångna tio åren bevittnat kommunismens sammanbrott och den gemensamma fiendens undergång, den allt snabbare integrationsprocessen i EU, dess planerade östutvidgning och även kriget på Balkan. Samtidigt verkar det som om hela världen slukas upp av globaliseringsprocessen. Alla dessa förändringar kom för snabbt för att människorna skulle förstå dem och till fullo få grepp om dem. De reagerade som människor alltid gör inför det okända, de kände sig osäkra och rädda.

Medan den kända världen faller i bitar inför ögonen på dem uppstår en ny värld som än så länge förefaller obegriplig. Vad är Europa egentligen och hur långt kan det sträcka sig åt öster och fortfarande vara Europa? Är Turkiet Europa? I så fall, hur är det med Ryssland?

Detta är inte abstrakta frågor. Grundfrågan handlar om hur dessa förändringar påverkar européerna, deras arbete, inkomster, utbildning, språk och så vidare. Allt fler tycker sig ha förlorat möjligheten att kontrollera sina egna liv. En känsla av ängslan undergräver deras förtroende för världen runt omkring dem och deras trygghet. Denna ängslan är naturligtvis svår att definiera, men även om den inte är identifierad och specificerad eller ens uttalad finns den där, påtaglig och mätbar i opinionsundersökningar, folkomröstningar och valresultat, som avslöjar tvivel på värdet av en gemensam valuta, integration och utvidgning och rörelsefrihet för arbetskraften. Trots att denna ängslan är så vag påverkar den redan det politiska livet i vissa länder, och den kan kanske leda till betydande förändringar i Europas politiska landskap.

Att utnyttja rädsla är en enkel och välkänd mekanism. Som individ händer det att man känner sig hjälplös och förvirrad, överkörd av de historiska händelsernas fart och omfattning. Plötsligt finns det någon som erbjuder skydd, en känsla av tillhörighet och garanterad trygghet. Vi är av samma blod, vi hör hemma på samma territorium, vårt eget folk i första hand – så lyder retoriken. Gammaldags ord som blod, mark, territorium, vi och de är trösterika för rädda öron. När man hör dem känner man sig starkare. Man är inte längre ensam i konfrontationen med Andra – alltför många invandrare, muslimer, turkar, flyktingar, afrikaner, asylsökande, zigenare eller den stora byråkratin som vill styra ens liv från Bryssel. När man väl har upplevt den trygga tillhörigheten blir man inte längre skrämmd av Andra. Från rädslan för det okända till uppkomsten av en "känd" fiende är det ibland bara ett litet steg. Det behövs inte mycket mer än en vag ängslan plus en politisk ledare som vet hur han ska

dra fördel av den. Massmedierna sköter resten.

Det verkar som om den nya, mörkare bilden av Europa började ta form i och med frihetspartiets och Jörg Haiders valseger i Österrike förra året. I verkligheten gjorde hans valseger bara rädslan synligare. Haider är den som har rönt störst framgång, men andra som Umberto Bossi, Christoph Blocher, Carl I Hagen, Edmund Stoiber, Filip Dewinter, Pia Kjaersgaard och Jean-Marie Le Pen gör inte heller dåligt ifrån sig. Vlaams Block i Belgien kunde för en tid sedan fira den europeiska extremhögerns största seger sedan frihetspartiet kom med i den österrikiska koalitionsregeringen. Det fick tio procent av rösterna i de allmänna valen.

I Antwerpen har partiet genom att underblåsa främlingsfientliga stämningar ökat sin röstandel från 18 till 33 procent på tolv år. Vlaams Blocks entusiastiske ledare, Filip Dewinter, erkänner att inte ens han hade vågat drömma om sådana framgångar. Lega Nord i Italien fick tio procent av rösterna i de allmänna valen 1996, vilket är ännu ett exempel på xenofobisk invandrapolitik. Det danska folkepartiet fick 18 procent i de senaste valen tack vare mycket aggressiv främlingsfientlig propaganda. Pia Kjaersgaard säger öppet att invandrarna, framför allt muslimerna, hotar familjens trygghet och de genuina danskarnas kristna värden, "själva danskheten", som hon uttryckte det. Hon gick så långt som att jämföra den kulturella pluralismen med förintelsen. Det kom därför inte som en överraskning att det blev nej till euron i den danska folkomröstningen.

Nationella fronten i Frankrike är inte lika stark som den var, men den har fortfarande 15 procents väljarstöd. Samtidigt minskade stödet för den tyske förbundskanslern Gerhard Schröder i opinionsmätningarna förra våren efter hans förslag om import av 10000 dataexperter från i första hand Indien. Trots att Tyskland behöver uppskattningsvis 70000 dataexperter för att komma i kapp den internationella utvecklingen inom informationstekniken motsatte sig 56 procent av befolkningen denna plan. I en annan opinionsmätning var det bara fyra procent av tyskarna som uttryckte entusiasm för fri rörlighet för arbetskraften i EU. Det norska fremskrittspartiets växande popularitet är också ett exempel på tendensen att stänga gränser och bygga nya murar. Det gäller även Blochers folkparti i Schweiz, som utökade sitt väljarstöd till 22,6 procent i de federala valen i oktober (från 14,95 procent 1995). I Schweiz finns ytterligare ett talande fall: väljarna i Emmen, en industriförstad till Luzern, avvisade i en folkomröstning utlänningars ansökan om medborgarskap. Bara fyra italienska familjer accepterades. Blocher föreslår nu att folkomröstning om medborgarskap ska arrangeras i hela landet. "Folk känner sig otrygga i den nya globaliserade världen och tror att isolering ger dem större säkerhet", förklarar en företrädare för den schweiziska utlänningskommissionen.

Till och med denna mycket ytliga översikt ger belägg för ultrahögerns växande framgångar runt om i Europa. Det som kommer i dagen är inte nödvändigtvis det gamla mönstret med bruna och svarta skjortor utan ett nytt mönster av tilltagande rädsla bland människorna. De högerextremistiska partierna underblåsar denna rädsla med populistisk retorik och drar sedan fördel av rädslan. Till saken hör emellertid också att de högerextremistiska partierna är de enda som tar pulsen på folk och ger deras rädsla ett erkännande. De utnyttjar naturligtvis denna rädsla i eget syfte – att ta makten. Det vore fel att påstå att dessa partier framkallar eller uppfinner rädslan. Ett sådant påstående vore detsamma som att på enklast möjliga sätt avfärda rädslan. Dessa partier ger, med generös hjälp från medierna, bara form åt den vaga missnöjeskänslan. Det är lätt att styra den mot xenofobi, eftersom Andra finns i alla samhällen. Så

länge xenofobin kommer till uttryck i polemik om ett eller annat lagförslag angående medborgarskap för invandrare, som i Tyskland 1998, är den föga oroväckande. Det är dock illavarslande att en opinionsmätning publicerad i Der Spiegel i somras visade att majoriteten av tyskarna delar några av extremhögerens åsikter, speciellt rörande invandrare. Och det är oroväckande att den sortens retorik har resulterat i konkreta politiska valresultat – framför allt under det gångna året. Detta gör det svårt att avfärda retoriken och det vore arrogant att betrakta den som ett marginellt fenomen.

RÄDSLAN DRAR FRAM även över det postkommunistiska Europa. Entusiasmen under de första åren efter kommunismens sammanbrott har ersatts av besvikelse. Det enade Europa verkar återigen mycket avlägset. Det finns andra murar än Berlinmuren, villkoren för medlemskap i EU är svåra att uppfylla och tidpunkten för inträde skjuts längre fram i tiden. Detta ger fritt spelrum för nationalisterna och EU-fientliga krafter som hävdar att man inte bör ge upp den nyvunna suveräniteten så lättvindigt. De sprider rädsla för att multinationella företag ska köpa upp hela länder, för en amerikanisering av kulturen och för globaliseringen. Det är föga överraskande att en person som Slobodan Milosevic använder den sortens språk, men även demokrater som den förre tjeckiske premiärministern Vaclav Klaus uttalar sig öppet mot EU: "Europa är ett allvarligt hot mot nationalstaten, framför allt dess suveränitet", sa han i ett tal i Österrike förra sommaren. Han har rätt – men just det är själva grundtanken i ett integrerat Europa. Klaus talar också om assimilation och förlust av den nationella identiteten: "Vi vill inte bli eurotjecker". Ungerns premiärminister Viktor Orban är också skeptisk mot EU, för att inte tala om den slovakiske populisterna Vladimir Meciar eller den ungerske nationalisterna och antisemiten Istvan Csurka. Det postkommunistiska Östeuropa ligger långt bort från ett enat Europa också i ett annat avseende: 67 procent av polackerna tror till exempel att de blir andra klassens medborgare när deras land kommer med i EU.

Framgångsrika nationalistiska, främlingsfientliga och EU-skeptiska partier och populistiska ledare tycks vara ett hot i både Väst- och Östeuropa. Genom att underblåsa ängslan och farhågor som ingen annan vill bemöta kan de stärka sitt inflytande och därmed verkligen undergräva integrationsprocessen. Deras ledare säger till folket att de kommer att förlora sin nationella suveränitet, sin kultur, sitt språk etc. Deras nationella, kulturella och sociala identitet är i farozonen. Utlänningar kommer inte bara att lägga beslag på deras jobb, utan – vilket verkar vara ännu viktigare – hela samhället kommer att förvandlas till oigenkännlighet. På högerextremismens språk betyder ett multikulturellt samhälle kulturell upplösning. Detta uppfattar folk som något hotfullt. Det är oviktigt om vi föredrar att kalla det politisk egocentrism, regional nationalism eller ny regionalism, resultatet är detsamma överallt: homogenisering, mobilisering av försvarsmekanismer och isolationistisk politik.

I en undersökning gjord i mars (av Institut für Demoskopie Allensbach) om rädslan för identitetsförlust i ett enat Europa svarade drygt 50 procent av tyskarna att de trodde att den tyska identiteten skulle gå förlorad, jämfört med bara 35 procent 1994. Vilken identitet är det som de så gärna vill skydda? Det är inte ofta man har tillfälle att ställa denna fråga, eftersom det inte finns något behov av att göra det förrän denna identitet utmanas eller hotas på något sätt. Ur den enskildes synvinkel framstår nationell identitet som något givet och definitivt, något lika "naturligt" som färgen på ögonen. Kultur, historia, språk, myter, minne, mentalitet, värden, vanor, mat – allt detta ingår i den nationella identitet, som starkt dominerar vår känsla av personlig identitet.

I den lilla franska staden Millau hamnade en man för en tid sedan i fängelse därför att han hade förstört en McDonald'srestaurang. Men hela rättegången mot José Bové förvandlades till en manifestation för hans sak. Han blev nationalhjälte därför att han hade lyckats ge uttryck för den franska rädslan för amerikansk dominans. I det här fallet protesterade människorna mot globaliseringen av smak, fransmännen ogillar nämligen McDonalds snabbmat och de försvarar sin rätt att tillverka ost av opastöriserad mjölk. Allt annat hotar deras nationella identitet. Man kan inte beordra tyskarna att sluta dricka öl eller holländarna att sluta odla tulpaner. När svenskarna förhandlade om medlemskap i EU var de mycket angelägna om att snus inte skulle förbjudas – snus ingår i den svenska nationella identitet. Å ANDRA SIDAN kan man i nyetablerade stater som exempelvis Kroatien se hur den nationella identiteten byggs upp och hur de nationella identitetssymbolerna uppfins – mestadels utifrån myter och med en omtolkning av historien. Det bevisar bara vad den moderna antropologin brukar hävda, nämligen att nationella identiteter inte representerar en uppsättning eviga, grundmurade kulturella, historiska och samhällseliga egenskaper. Det som vi betraktar som ett grundstöd för individens identitet är med andra ord bara en kulturell konstruktion, det vill säga något påhittat, inte något "naturligt".

Franjo Tudjmans ålderdomliga populistiska retorik ville inte kännas vid att identitet alltid formas i relation till Andra, den ville bara utestänga dessa Andra, dvs serberna. Samtidigt kan antropologerna med stöd av exempel från invandrare, blandäktenskap och gränsnära befolkningar bevisa att det är möjligt att identifiera sig med mer än en nation och en kultur.

När jag en gång träffade en turkisk gästarbetare på ett tåg i Tyskland klagade han: "När jag är i Tyskland betraktas jag som turk, men när jag besöker Turkiet bemöts jag inte som en av dem utan som en utlänning, en tysk. Det känns alltid som om jag måste välja mellan de båda, och det tycker jag inte om". "Vad känner du dig som, vad tycker du att du är?", frågade jag honom. Han svarade: "Jag är både och".

Han hade själv inga problem med sin identitet – andra hade det. I en nationalistisk kultur består identiteten av gränser, territorium och blod, och man tvingas att välja en nation. Men tvånget att välja kan ibland ge oväntade resultat. För några år sedan råkade två små byar i Istrien, halvön i Adriatiska havet, hamna mitt i en dispyt mellan två nybildade stater, Kroatien och Slovenien. När slovenska journalister frågade folket i byarna om de var sloverer svarade de jakande, och när kroatiska journalister frågade om de var kroater svarade de också ja. Det var förstas mycket förbryllande, och journalisterna letade efter en förklaring. Slutligen upplyste någon om att "antingen/eller" inte var relevant. De känner sig starka i sin identitet, men den definieras inte i nationella utan i regionala termer, de är istrier. I en folkräkning 1991 definierade sig omkring 20 procent av invånarna i regionen som istrier, men enligt reglementet borde de ha deklarerat sig som "övriga". Detta var ett slags antinationalistisk demonstration mot Franjo Tudjmans regim, och budskapet var tydligt: identitet och nationalitet sammanfaller inte nödvändigtvis för istrierna. Nation, i betydelsen politisk kategori, var bara en aspekt av deras identitet. Den transnationella regionala identiteten var för dem starkare än den nationella. Istrierna var inte beredda att välja en nationalitet framför en annan utan föredrog att uppfatta sin identitet som summan av de kulturella, nationella, politiska och andra identiteter som fanns i deras region. "EU uppnår en solid legitimitetsbas först när européerna varseblir en politisk europeisk identitet. Det betyder inte att de upphör att känna sig som svenskar, finländare, fransmän, portugiser, tjecker, polacker eller ungrare utan att

känslan av en gemensam europeisk framtid har införlivats i dessa identiteter", skriver ambassören och författaren Ingmar Karlsson.

Jag minns en tidigare folkräkning i Jugoslavien 1981 när nästan tio procent av befolkningen definierade sig som jugoslaver. En närmare granskning avslöjade att det var efterkrigsgenerationens, den unga urbana generationens val. Var det början till en jugoslavisk nation? Jag tror inte det. Jag tror att människorna fortfarande är mycket medvetna om sin etniska identitet. Enligt min erfarenhet handlade det om att man lade en identitet till en annan. De serbiska, kroatiska och bosniska identiteterna utökades med en gemensam jugoslavisk identitet.

Om nationer är förgängliga och nationella och personliga identiteter är konstruktioner kan de också konstrueras om. Det går att skapa ett annat slags imaginär gemenskap. Kanske är det dags att fundera på ett nytt paradigm för identitetsuppfattning som ett sätt att motverka den växande rädslan i Europa. Vore det möjligt att skapa identiteter genom att summera etniska, regionala, nationella och transnationella identitetsfaktorer i stället för att använda kulturella uteslutningsmekanismer? Om identitet kan förvandlas till mångsidig identitet vore det kanske ett sätt att etablera en europeisk identitet? Inte som en standardiserad och globaliserad gemenskap utan som en ickehierarkisk gemenskap mellan olika kulturer. Folk skulle känna att de tillhörde en speciell kultur men inte någon stat, precis som människorna i Istrien. Förmår transregionalismen hjälpa folken att komma över sin rädsla för integration? På grund av mitt sätt att leva framstår ett enat men diversifierat Europa som en möjlighet som berikar mig och ger mig större frihet. Men för att skapa ett sådant Europa måste alla folk vara övertygade om att också de vinner något och inte förlorar något. Vi står nu vid en punkt när fruktan tycks besegra hoppet inför framtiden. Vem är rädd för Europa? Bronislaw Geremek, Polens tidigare utrikesminister, gav ett lysande svar på denna fråga när han sade: "Europa är rädd för sig självt!".

Published 2001-04-19
Original in English
Translation by Katarina Barnekow
Contribution by Moderna Tider
© eurozine
© Slavenka Drakulic